

Dobrosława Wiktor-Mach

ORCID: 0000-0002-1158-2574

Centrum Zaawansowanych Badań Ludnościowych i Religijnych (CASPAR)

Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie

Ruch społeczny na rzecz sprawiedliwości środowiskowej a dewzrost: bariery i możliwości współpracy

Abstrakt: Dynamicznie rozwijający się ruch na rzecz sprawiedliwości środowiskowej włącza niektóre wątki i postulaty dewzrostu do debat wokół pojęcia rozwoju i szukania alternatyw dla dominujących modeli ekonomicznych. Ruch, który narodził się w Stanach Zjednoczonych na fali sprzeciwu wobec nieproporcjonalnego obciążenia mniejszości etnicznych i biednych społeczności skutkami degradacji środowiska, obecnie nie tylko koncentruje się na protestach przeciwko nowym megaprojektom, kopalniom czy odwiertom, ale też szuka konstruktywnych pomysłów na zmiany łączącą wrażliwość społeczną i ekologiczną. Artykuł przedstawia dyskusję na temat barier i możliwości współpracy pomiędzy ruchem sprawiedliwości środowiskowej a dewzrostem. Chociaż podziela ją one przekonanie o potrzebie radykalnej transformacji obecnych ścieżek rozwojowych, nie jest to wystarczający warunek udanej współpracy. Potrzebne jest wzajemne zrozumienie odmienności w postrzeganiu źródeł problemu, priorytetów, a także możliwych alternatyw.

Słowa-kлючe: sprawiedliwość środowiskowa, dewzrost, ruchy społeczne

Wprowadzenie

Sojusze, koalicje i sieci są uznawane za kluczowe narzędzia pozwalające ruchom społecznym rozszerzyć pole działań. Umożliwiają dyskusje oraz wymianę idei, koncepcji, wiedzy i praktyk, a także wielu innych zasobów, wzmacniając siłę oddziaływania i zwiększając widoczność aktywistów. Charakter koalicji, czy to budowanej długoterminowo, czy przy okazji konkretnej kampanii, często decyduje o realnym wpływie ruchów na rzeczywistość, w tym o rodzaju odpowiedzi władz lub innych stron konfliktu¹. Strategiczna współpraca między ruchami po-

¹ M.E. Brooker, D.S. Meyer, *Coalitions and the organization of collective action*, [w:] *The Wiley Blackwell Companion to Social Movements*, red. D.A. Snow, S.A. Soule, H. Kriesi, H.J. McCammon, Hoboken 2019, s. 252–253.

zwała zmobilizować większą liczbę zaangażowanych osób i rozszerzyć oddziaływanie na różne obszary geograficzne, zwiększając szanse ruchu na odniesienie sukcesu. Liczne badania pokazują jednak, że mimo zalet koalicji istnieje wiele czynników utrudniających skuteczną współpracę. Nawet w przypadku grup czy ruchów społecznych mających zbieżne cele częstym elementem interakcji jest nie współpraca, lecz konflikt albo rywalizacja. Trudności w tworzeniu sojuszy pojawiają się w różnych obszarach, między innymi celach, strategiach działania, taktykach, ideologii, dyskursach czy strukturze organizacyjnej².

Rozważając potencjalne oddziaływanie dewzrostu, warto przyjrzeć się możliwościom ściślejszej współpracy z różnorodnymi progresywnymi grupami działającymi na rzecz zmian społecznych. Giorgos Kallis, autor książki *Degrowth* z 2018 roku apeluje o rozwijanie współpracy, argumentując, że „zmiana systemowa wymaga ruchu ruchów [...], włączając koalicję globalnych ruchów sprawiedliwości społecznej i środowiskowej”³. Coraz częściej w narracjach lokalnych walk i protestów przeciw między innymi ekstraktywizmowi, składowaniu niebezpiecznych odpadów, budowie gazociągów, a także w dyskusjach aktywistów pojawiają się wątki i postulaty dewzrostu jako ważne propozycje krytyki dominujących modeli rozwoju. Stawiana jest teza o globalnym ruchu sprawiedliwości środowiskowej, będącym naturalnym sprzymierzeńcem dewzrostu⁴.

W tym artykule mobilizacje wokół zarówno sprawiedliwości społecznej, jak i dewzrostu analizowane są z perspektywy ruchów społecznych, rozumianych jako „luźno zorganizowane zbiorowości działające wspólnie w niezinstytucjonalizowany sposób w celu wytworzenia zmiany w ich społeczeństwie”⁵. O ile w przypadku pierwszego rodzaju aktywizmu takie ujęcie jest częste, o tyle w kwestii dewzrostu⁶ sprawa jest bardziej skomplikowana. Często dewzrost definiuje się w kategoriach dyskusji teoretycznych, przestrzeni kreowania idei i debat nad pożądaną alternatywą w stosunku do koncepcji wzrostu i systemu ekonomicznego opartego na założeniach nieskończonego i niepohamowanego wzrostu, rozumianego jako pomnażanie PKB⁷. Jednak, biorąc pod uwagę dynamiczny rozwój aktywizmu i różnych inicjatyw w tym obszarze, można uznać, że wokół problematyki dewzrostu działa prężne środowisko i można mówić w związku z tym o powstają-

² M.I. Gawerc, *Diverse social movement coalitions: Prospects and challenges*, „Sociology Compass” 2020, nr 14 (1), s. 1–6.

³ G. Kallis, *The Left should embrace degrowth*, 2015, <https://newint.org/features/web-exclusives/2015/11/05/left-degrowth> (dostęp: 20.05.2021).

⁴ J. Martínez-Alier, *Environmental justice and economic degrowth: An alliance between two movements*, „Capitalism Nature Socialism” 2012, nr 23 (1), s. 51–75.

⁵ P. Sztompka, *Socjologia zmian społecznych*, Kraków 2005, s. 256.

⁶ Za sugestią Jakuba Kronenberga w artykule stosuję tłumaczenie terminu „degrowth” czy „décroissance” jako dewzrost, zob. J. Kronenberg, *Dewzrost to dewzrost!*, [w:] *Dewzrost. Słownik nowej ery*, red. G. D’Alisa, F. Demaria, G. Kallis, Łódź 2020, s. 9.

⁷ T. Müller, *Climate justice and degrowth: A tale of two movements*, 2015, <https://www.degrowth.info/en/2015/03/climate-justice-and-degrowth-a-tale-of-two-movements/> (dostęp: 2.06.2021).

cym ruchu społecznym⁸, który „służy jako przestrzeń łączenia i wzmacniania dla wielu różnych grup, które wspólnie walczą przeciwko uniformizmowi neoliberalizmu i alternatywnym formom współistnienia”⁹.

Mimo różnic pomiędzy sprawiedliwością środowiskową a dewzrostem oba ruchy wiele łączy, stąd przekonanie o naturalności sojuszu. Dzielił one między innymi dążenie do wypracowania alternatywnych modeli organizacji społeczeństw i gospodarek¹⁰. Istnieją też badania empiryczne konkretnych przypadków mobilizacji społecznej czy protestów z różnych krajów i kontekstów, które potwierdzają naturalny charakter współpracy pomiędzy tymi ruchami¹¹. Jest też coraz więcej inicjatyw, które próbują szukać możliwości dialogu między różnymi perspektywami, różnymi ruchami społecznymi, w tym między środowiskami z różnych części świata — aktywistami, praktykami, naukowcami, artystami.

Z drugiej strony równie silna w dyskusjach akademickich jest teza o wpływie różnic rozwojowych między globalną Północą i Południem na charakter ruchów społecznych. Pomimo uznawania Stanów Zjednoczonych za kolebkę ruchu na rzecz sprawiedliwości środowiskowej, często jest on przedstawiany ruch osadzony szczególnie w kontekstach krajów rozwijających się — jako opór „tradycyjnych” społeczeństw przeciw zmianom, w obronie swoich miejsc zamieszkania. Dewzrost zaś widziany jest jako stosunkowo nowy ruch tworzony przez aktywistów z globalnej Północy (głównie z Europy i Kanady), odpowiadający warunkom życia i możliwościom tej części świata¹². Mimo wspólnych dążeń i krytycznego podejścia do koncepcji wzrostu i PKB, okazuje się, że w praktyce sojusz nie zawsze działa i nie zawsze jest pożądanym przez działaczy.

Artykuł podejmuje dyskusję wokół następujących pytań: jakie są związki pomiędzy ruchem sprawiedliwości środowiskowej a dewzrostem? Jakie istnieją możliwości współpracy? Jakie przeszkody stoją na drodze budowania sojuszy pomiędzy ruchami? Pokazuje, że chociaż oba ruchy podzielają potrzebę radykalnej transformacji obecnych ścieżek rozwojowych, nie jest to wystarczający warunek udanej współpracy. Potrzebne jest wzajemne zrozumienie odmienności w postrzeganiu źródeł problemu, priorytetów, jak i możliwych alternatyw. Zanim jednak przejdziemy do problematyki zbieżności i rozbieżności między nurtami, krótko przedstawiona zostanie charakterystyka ruchu sprawiedliwości środowiskowej.

⁸ D. della Porta, *Preface*, [w:] *Degrowth in Movement(s): Exploring Pathways for Transformation*, red. C. Burkhart, M. Schmelzer, N. Treu, Winchester-Washington 2020, s. 1.

⁹ B. Muraca, *Foreword*, [w:] *Degrowth in Movement(s)*, s. 4.

¹⁰ N.M. Singh, *Environmental justice, degrowth and post-capitalist futures*, „Ecological Economics” 2019, nr 163, s. 138–142.

¹¹ J.F. Gerber, R.S. Raina, *Post-growth in the global South? Some reflections from India and Bhutan*, „Ecological Economics” 2018, nr 150, s. 353–358; J. Otto, *Finding common ground: Exploring synergies between degrowth and environmental justice in Chiapas, Mexico*, „Journal of Political Ecology” 2017, nr 24 (1), s. 491–503.

¹² N.M. Singh, *op. cit.*

Ruch na rzecz sprawiedliwości środowiskowej

Aktywizm spod znaku sprawiedliwości środowiskowej dziś jest jednym z najszybciej rozwijających się nurtów ruchu na rzecz ochrony środowiska. Jest on częścią szerszej rozumianego ruchu ekologicznego, włączającego również nurty takie, jak: 1. konserwacjonizm, czy „kult dzikiej przyrody”, identyfikowany z organizacjami takimi jak Międzynarodowa Unia Ochrony Przyrody (ang. International Union for Conservation of Nature [IUCN]) czy World Wide Fund for Nature (WWF); 2. kontrkulturowe grupy podzielające idee „głębokiej ekologii”; 3. „międzynarodowi ekowojownicy”, których najbardziej znanym reprezentantem jest Greenpeace; 4. „zielona polityka”¹³. Sprawiedliwość środowiskową wyróżnia szczególna troska o łączenie priorytetów ekologicznych ze społecznymi, zwłaszcza z problemami dotyczącymi biedniejsze, zmarginalizowane grupy społeczne, często mniejszości etniczne. Do kluczowych kwestii wybrzmiewających w tym szerokim ruchu zalicza się asymetryczny rozkład kosztów i zysków związany z interakcją ludzi ze środowiskiem naturalnym. Jest to działanie o charakterze oddolnym, na które składają się lokalne mobilizacje społeczne protestujących w obronie terenów, na których żyją, w tym przeciwko negatywnym skutkom przemysłu, a także sieci działaczy i organizacji wpierających ogniska oporu. Mimo ścisłego związku z przestrzenią, lokalne protesty są jednak częścią globalnego zjawiska. Z racji szczególnego zaangażowania w te działania ludności ubogiej i zmarginalizowanej, ruch ten bywa również określany mianem „ekologii biednych” (*environmentalism of the poor*)¹⁴, jednak globalna sprawiedliwość środowiskowa jest zjawiskiem szerszym, w którym biorą udział aktywiści z różnych środowisk i miejsc¹⁵.

Ruch narodził się lokalnie w Stanach Zjednoczonych w latach osiemdziesiątych XX wieku na fali sprzeciwu wobec „rasizmu środowiskowego” i nieproporcjonalnego obciążenia mniejszości etnicznych oraz biednych społeczności skutkami degradacji środowiska, na przykład poprzez lokalizowanie na ich terenach toksycznych substancji. Te grupy często nie posiadają wystarczających środków ani narzędzi, aby skutecznie walczyć o swoje prawa. Nie mają też zwykle udziału w procesie podejmowania decyzji odnośnie do wykorzystania terenów, na których mieszkają. Idea „sprawiedliwości środowiskowej” została rozwinięta przez obrońców amerykańskich praw człowieka, członków chrześcijańskich wspólnot religijnych oraz socjologa Roberta Bullarda¹⁶. Tym samym agenda ochrony śro-

¹³ M. Castells, *Społeczeństwo sieci*, Warszawa 2008, s. 157–177.

¹⁴ J. Martínez-Alier, *Nurty globalnego ruchu ekologicznego*, [w:] *Dewzrost. Słownik nowej ery*, s. 96.

¹⁵ J. Martínez-Alier et al., *Between activism and science: Grassroots concepts for sustainability coined by environmental justice organizations*, „Journal of Political Ecology” 2015, nr 21, s. 21–22.

¹⁶ R.D. Bullard, *Dumping in Dixie: Race, Class, and Environmental Quality*, Boulder 1990.

dowiska naturalnego została poszerzona o kwestie klasy społecznej, nierówności oraz etniczności i rasizmu. W kolejnych latach ruch rozpowszechnił się w wielu częściach świata, pomagając lokalnym działaczom i protestującym społecznościom określić swoje stanowiska, a także włączyć się w globalne sieci i działać wspólnie na rzecz realizacji przemian¹⁷. Przed długi czas hasło sprawiedliwości środowiskowej kojarzone była głównie z protestami określanymi mianem NIMBY (*not in my back yard*, „nie na moim podwórku”), gdyż społeczności przeciwstawiły się tworzeniu w ich okolicy niebezpiecznych obiektów, działalności czy inwestycji przynoszących mieszkańcom niezamierzone negatywne efekty, na przykład pogarszających stan ziemi, powietrza, wody, zdrowia. Często są to walki o utrzymanie źródła dochodów, jak na przykład w wypadku rolników czy rybaków. Powstają liczne lokalne kampanie przeciwko budowaniu rurociągów, gazociągów czy elektrowni w konkretnych miejscach. Obecnie jednak ruch ten zmienia charakter, idąc w stronę większego uniwersalizmu. Coraz częściej wysuwane są hasła typu NIABY (*not in anyone's back yard*, „nie na czyimkolwiek podwórku”) lub nawet NOPE (*not on Planet Earth*, czyli „nie na planecie Ziemi”)¹⁸, będące wyrazem sprzeciwu wobec jakichkolwiek działań przynoszących szkodę planecie, przyrodzie i ludziom. Są to liczne ogniska oporu i walk o prawo do kontroli kluczowych dla ludzi zasobów naturalnych, takich jak ziemia, woda, powietrze. To walka o przyrodę traktowaną jako dobro wspólne wobec dominującej dziś logiki nadmiernej eksploatacji¹⁹.

Zarówno globalizacja, jak i rosnące poczucie wszechstronnego, głębokiego kryzysu przyczyniły się do zróżnicowania dyskursów i praktyk, a także do powstawania nowych ujęć teoretycznych i koncepcji. Trwające w wielu częściach świata debaty wokół sprawiedliwości środowiskowej podważyły oczywistość podstawowych koncepcji takich jak „środowisko naturalne” czy „sprawiedliwość”. Ważnym elementem ruchu jest analiza rzeczywistych uwarunkowań nierówności i niesprawiedliwości w kontekście środowiskowym, która doprowadziła między innymi do powstania nowych pojęć, idei i koncepcji, takich jak „rasizm środowiskowy”, „dług ekologiczny”, „strefy poświęcenia” (*sacrifice zones*), „biopiractwo”, „sprawiedliwość klimatyczna”²⁰. Wskazują one na główne rysy globalnego systemu kapitalistycznego. Przez kontakty aktywistów lokalne walki splatają się z wymiarem transnarodowym, a koncepcje, pomysły i metody działań

¹⁷ J. Sze, J.K. London, *Environmental justice at the crossroads*, „Sociology Compass” 2008, nr 2 (4), s. 1331–1354; A. Scheidel et al., *Environmental conflicts and defenders: A global overview*, „Global Environmental Change” 2020, nr 63, s. 1–12.

¹⁸ N.M. Singh, *op. cit.*, s. 138.

¹⁹ J. Martínez-Alier, *Nurty globalnego ruchu ekologicznego...*, s. 98.

²⁰ J. Martínez-Alier et al., *op. cit.*, s. 19–60; D. Schlosberg, *Theorising environmental justice: The expanding sphere of a discourse*, „Environmental Politics” 2013, nr 22 (1), s. 37–55.

wędrują pomiędzy społeczeństwami, prowadząc do dyfuzji „słownika oporu”, inspirując obrońców środowiska i praw człowieka w różnych kontekstach²¹.

Jedną z prób pokazania natury sprawiedliwości środowiskowej jest zapoczątkowany w 2011 roku międzynarodowy projekt Atlas Sprawiedliwości Środowiskowej, który ma na celu dokumentację konfliktów ekologicznych i mobilizacji społecznej w obronie środowiska w różnych częściach świata, jak również umożliwienie prowadzenia systematycznych badań i porównań w tych obszarach²². Globalna baza dotyczy konfliktów, w których widoczna jest mobilizacja społeczna w odpowiedzi na dostrzegane zagrożenia środowiskowe, które równocześnie niosą ze sobą negatywne skutki dla społeczeństwa, zwłaszcza społeczności lokalnej. Innymi słowy, są to działania grupowe przeciwko „niezrównoważonemu albo społecznie niesprawiedliwemu korzystaniu ze środowiska”²³. Atlas ukazuje najczęstsze obszary protestów, kampanii, blokad czy innych form mobilizacji społecznej. Są to: energetyka jądrowa, wydobywanie rud mineralnych i materiałów budowlanych, wysypiska śmieci, konflikty o ziemię, paliwa kopalne, infrastruktura, woda, zagrożenia różnorodności biologicznej, przemysł, turystyka. Udokumentowane w atlasie protesty i kampanie pokazują skalę organizowanych działań. Konflikty pod banerami sprawiedliwości środowiskowej mają dziś miejsce na całym świecie — uniwersalne zjawisko nie jest ograniczone do globalnego Południa, jak często się argumentuje. Ponadto działania podejmowane przez aktywistów zwracają uwagę na to, że świadomość wyzwań i zagrożeń ekologicznych nie jest wyłącznie charakterystyką bogatszych, dobrze wyedukowanych części społeczeństwa, które mogą sobie pozwolić na „luksus” zajmowania się tym tematem.

Oprócz tych konkretnie ulokowanych akcji protestacyjnych, mobilizacji i kampanii ruch sprawiedliwości środowiskowej tworzą zarówno transnarodowe sieci aktywistów, jak i międzynarodowe organizacje, tak będące łącznikami i pośrednikami, wspierając lokalne inicjatywy, jak realizujące swoją agendę. Ważnym momentem w globalizacji ruchu była Światowa Konferencja Przeciwko Rasizmowi, Dyskryminacji Rasowej, Ksenofobii i Pochodnym Formom Nietolerancji w Durbanie w Republice Południowej Afryki w 2001 roku, która wypromowała globalny wymiar sprawiedliwości środowiskowej i zainicjowała tworzenie międzynarodowych sieci²⁴. Obecnie ruch nie tylko koncentruje się na protestach przeciwko nowym megaprojektom, kopalniom, tamom, infrastrukturze przemysłowej, ale też szuka konstruktywnych pomysłów na transformację rzeczywistości. Nieustannie ewoluje i włącza do swoich zainteresowań kolejne kwestie — w ostatnich cza-

²¹ M. Pérez-Rincón, J. Vargas-Morales, J. Martínez-Alier, *Mapping and analyzing ecological distribution conflicts in Andean countries*, „Ecological Economics” 2019, nr 157, s. 80–91.

²² L. Temper, D. Bene, J. Martínez-Alier, *Mapping the frontiers and front lines of global environmental justice: The EJAtlas*, „Journal of Political Ecology” 2015, nr 22, s. 256–278.

²³ A. Scheidel *et al.*, *op. cit.*, s. 3.

²⁴ J. Timmons Roberts, *Globalizing environmental justice*, [w:] *Environmental Justice and Environmentalism: The Social Justice Challenge to the Environmental Movement*, red. R. Sandler, P.C. Pezzullo, Cambridge, MA 2007, s. 292.

sach zmiany klimatu, przymusowe migracje, zanieczyszczenie powietrza, dostęp do wody pitnej, utratę różnorodności przyrodniczej²⁵.

Ruch dewzrostu, stosunkowo luźno powiązana sieć aktywistów i badaczy, koncentruje się natomiast przede wszystkim na dążeniu do radykalnej transformacji systemowej i cywilizacyjnej, zmianie dominujących trendów i procesów, które według jego zwolenników zagrażają życiu ludzi, planecie, przyrodzie, zasobom naturalnym. Dewzrost przyciąga ludzi poszukujących nowych modeli organizacji życia gospodarczego i społecznego, które mogłyby stanowić atrakcyjną alternatywę dla kapitalizmu, w tym nadmiernej produkcji i konsumpcji, oraz koncepcji wzrostu mierzonego przy pomocy PKB, a jednocześnie umożliwiłyby tworzenie dobrobytu dla wszystkich grup społecznych. Jednocześnie w ramach ruchu toczą się dyskusje nad nowymi kryteriami oceny dobrobytu i strategiami, jakie miałyby prowadzić do poprawy warunków życia ludzi. Dewzrost, choć zainicjowany w Europie i Ameryce Północnej, nie jest ograniczony do globalnej Północy. W Europie Środkowo-Wschodniej podejmowane są od niedawna ważne debaty na temat sposobów przełożenia idei i praktyk dewzrostowych na konteksty lokalne, czemu poświęcony był między innymi specjalny numer „Czasu Kultury” w 2020 roku. Ważnym wątkiem jest też tłumaczenie koncepcji w ramach kulturowych właściwych dla konkretnych społeczeństw — na przykład w Czechach dewzrost odnoszony jest do lokalnej koncepcji pohody, która zawiera w sobie umiarkowanie i przekonanie, że do dobrego życia nie potrzeba zbyt wiele²⁶. W naszym regionie widoczna jest refleksja nad miastem jako aktorem, który powinien być liderem zmian w tym kierunku, co może wynikać z popularności ruchów miejskich i ich rosnącej roli w politykach miast polskich.

Istnieje coraz więcej przykładów pokazujących koncepcję dewzrostu jako inspirację do szukania nowych ścieżek rozwojowych i sposobów na zmiany w niektórych krajach rozwijających się²⁷. O szerokim zakresie debat i poszukiwań świadczyć może książka *Dewzrost: słownik nowej ery* wydana w 2020 roku, (przetłumaczona na język polski), która prezentuje bogatą paletę idei i koncepcji dewzrostowych.

Możliwości współpracy i porozumienia

Dynamika ruchów społecznych w dużej mierze opiera się na relacjach między różnymi grupami, ruchami czy instytucjami. Nawet jeśli nie podzielają one wspólnej tożsamości, współpraca często jest możliwa, a do kluczowych warunków uda-

²⁵ *The Routledge Handbook of Environmental Justice*, red. R. Holifield, J. Chakraborty, G. Walker, New York 2017.

²⁶ J. Patočka, M. Černík, *Postwzrost jako pohoda dla wszystkich*, „Czas Kultury” 2020, nr 3; M. Czepkiewicz *et al.*, *Jak rozmawiać o dewzroście i postwzroście?*, „Czas Kultury” 2020, nr 3.

²⁷ Na przykład J.F. Gerber, R.S. Raina, *op. cit.*

nego sojuszu zaliczają się między innymi: wspólne cele, strategiczna otwartość na różnorodnych potencjalnych sojuszników, dzielenie się zasobami oraz wiedzą²⁸. W przypadku analizowanych ruchów zauważyć można co najmniej kilka płaszczyzn porozumienia. Przede wszystkim, zarówno ruch sprawiedliwości środowiskowej, jak i dewzrost zwracają uwagę na zagrożenia związane z fizycznymi granicami naszej planety, niemożliwością utrzymania nieustannego wzrostu gospodarczego i ciągłego zwiększania rozmiarów gospodarki. Z tego powodu w obu ruchach występuje zażarty dyskurs opozycyjny wobec idei „równoważonego rozwoju” czy „zielonego wzrostu”, które mają charakter bardziej reformistyczny niż radykalny i zasadniczo wpisują się w dotychczasową logikę gospodarczą, polityczną i społeczno-kulturową²⁹. Aktywiści spod znaku sprawiedliwości środowiskowej w swoich walkach przeciwstawiają się ideom nieograniczonego zysku, w którym aspekty społeczne i środowiskowe schodzą na dalszy plan. Szczególną uwagę przywiązują do krytyki polityk neoliberalnych i ich konsekwencji.

Bardzo wyraźny jest też sprzeciw wobec logiki ekstraktywizmu i chociaż w niektórych przypadkach jest ona motywowana inaczej, to oba te ruchy mają świadomość konieczności zakończenia dalszego wydobywania paliw kopalnych³⁰. W tym sensie oba ruchy mają wspólnego wroga w postaci przemysłu wydobywczego, często wspieranego przez rządy. Z perspektywy sprawiedliwości środowiskowej logika ekstraktywizmu prowadzi do destrukcji dobrobytu wielu społeczności, często mniejszości etnicznych czy mieszkańców rdzennych³¹. W Ameryce Łacińskiej społeczny sprzeciw wobec eksploatacji surowców naturalnych ma już długą tradycję, z której narodziły się ruchy oporu i debaty nad alternatywami dla rozwoju³². Z perspektywy dewzrostu krytyka ogniskuje się na systemie energetycznym opartym o paliwa kopalne. Eksploatacja surowców jest narzędziem napędzającym wzrost i system kapitalistyczny — tym samym odpowiada za kryzys środowiskowy³³.

Oba ruchy mają ambicje dążenia do zmian systemowych, argumentując, że nie da się zlikwidować problemów społecznych i środowiskowych w ramach obecnych struktur. W obu ruchach, mimo ich szerokiego spektrum ideologicznego, wyraźna jest tendencja do krytykowania kapitalizmu i jego ideologii, nadmiernej produkcji, inwestycji w infrastrukturę na dużą skalę (megaprojekty) czy nadmiernej konsumpcji. Z perspektywy dewzrostu krytyka ta łączy się z dążeniem do

²⁸ D. della Porta, M. Diani, *Social Movements: An Introduction*, Oxford 2006, s. 24.

²⁹ U. Brand, T. Boos, A. Brad, *Degrowth and post-extractivism: Two debates with suggestions for the inclusive development framework*, „Current Opinion in Environmental Sustainability” 2017, nr 24, s. 38.

³⁰ *Ibidem*, s. 36–41.

³¹ R.D. Bullard, *op. cit.*

³² A. Escobar, *Encountering Development*, Princeton 1995.

³³ T. Müller, *Climate justice: Global resistance to fossil-fueled capitalism*, [w:] *Degrowth in Movement(s)*, s. 121–123.

tworzenia społeczeństwa, w którym „wszystko będzie inne: inne działania, inne formy i wykorzystanie energii, inne relacje, inne role płci, inne alokacje czasu między pracą odpłatną i nieopłaconą, inne relacje ze światem pozaludzkim”³⁴.

Wspólne jest też wzywianie do zmiany paradygmatu i szukanie alternatyw dla neoliberalizmu w oparciu o inne priorytety. Zwolennicy dewzrostu postulują między innymi, aby fundamenty nowego ładu oprzeć na wartościach takich, jak: „dzielenie się, prostota, wspólnotowość, troska i dobra wspólne”³⁵. Aktywiści spod znaku zarówno sprawiedliwości środowiskowej, jak i dewzrostu odrzucają częściowe rozwiązania. Z debat, eksperymentów, projektów wyłania się pragnienie całościowych i radykalnych zmian, realnych alternatyw dla *status quo*. W wielu przypadkach konkretnych, lokalnych mobilizacji społecznych kwestie wysuwane przez aktywistów obu ruchów okazują się zbieżne i, co więcej, wzajemnie się wspierają. Badając walkę ludności rdzennej w Kanadzie o autonomię, obronę środowiska naturalnego, prawo do kontroli lokalnych zasobów, szacunek do miejsc zamieszkania oraz o utrzymanie lokalnej kultury, Karl Frost argumentuje, że wiele praktyk i idei pokrywa się z dyskursem dewzrostu. Przykładem są tradycyjne sieci wsparcia i redystrybucji zasobów takich jak żywność³⁶, co współgra między innymi z zasadą wspólnotowości obecną w ideologii dewzrostu.

Podobieństwa w wysuwanych postulatach widoczne też były w początkowym okresie rozwoju ruchu sprawiedliwości środowiskowej, między innymi podczas First National People of Color Environmental Leadership Summit zwołanego w październiku 1991 roku, wyrażającego sprzeciw wobec ideologii konsumeryzmu oraz niszczycielskich sił globalnego kapitalizmu. Bezpośrednim efektem tego historycznego wydarzenia było przyjęcie katalogu zasad sprawiedliwości ekologicznej. Wezwano między innymi do ograniczenia zużywania zasobów „Matki Ziemi” oraz produkowania jak najmniejszej ilości odpadów. Uznano, że szansa na ocalenie planety dla przyszłych pokoleń leży między innymi w zmianie sposobu życia³⁷.

Często protesty lokalnej ludności przeciwko projektom rozwojowym na ich terenach odnoszą się do haseł zarówno sprawiedliwości środowiskowej, jak i dewzrostu, nawet jeśli protestujący nie utożsamiają się bezpośrednio z żadnym z tych ruchów. Dobrym przykładem były protesty w meksykańskim stanie Chiapas w 2009 oraz 2014 roku przeciwko rządowym planom budowy autostrady San Cristobal–Palenque. Z perspektywy władz projekt ten miał zapewnić rozwój agrobiznesu i turystyki w regionie, przyciągnąć zagraniczny kapitał i tym samym

³⁴ G. Kallis, F. Demaria, G. D’Alisa, *Wprowadzenie: Dewzrost*, [w:] *Dewzrost. Słownik nowej ery*, s. 39.

³⁵ *Ibidem*.

³⁶ K. Frost, *First Nations sovereignty, environmental justice, and degrowth in Northwest BC, Canada*, „Ecological Economics” 2019, nr 162, s. 133–142.

³⁷ *The Principles of Environmental Justice*, First National People of Color Environmental Leadership Summit, <https://www.ejnet.org/ej/principles.pdf> (dostęp: 5.09.2021).

przynieść rozwój gospodarczy państwa. Jednak dla protestujących, wśród których byli zapatyści, przedstawiciele lokalnych społeczności Majów i społeczności metyckich, grupy religijne, aktywiści i naukowcy, nowa autostrada miała nie tylko nie przynieść korzyści mieszkańcom terenów, przez które planowo przebiegała, ale prowadzić do degradacji przyrody oraz dalszych podziałów społecznych. Jak stwierdził jeden z uczestników protestów: „My nie używamy autostrad ani też nie mamy środków, aby z nich korzystać. Autostrada tylko pozwoli na eksploatację naszych zasobów”³⁸. Deklaracja z 2014 roku, pod którą podpisało się ponad 2700 osób, wyrażała sprzeciw wobec jakiegokolwiek działalności przynoszącej szkodę środowisku naturalnemu, podkreślając, że „Matka [Ziemia] nie jest na sprzedaż i nie ma żadnej ceny”³⁹. Postulaty i argumentacja przeciwników autostrady wpisują się w krytykę wzrostu artykułowaną przez ruch dewzrostu. Niezgoda na nową infrastrukturę podszyta jest opozycją wobec modelu rozwojowego, który dąży do pomnażania zysków kosztem środowiska i dobrobytu ludzi.

Społeczno-ekonomiczna działalność zapatystów często bywa postrzegana jako próba wcielania w życie kluczowych wartości bliskich ruchowi dewzrostu⁴⁰. Rebelia zapatystowska wybuchła w 1994 roku w kontekście marginalizacji ludności rdzennej Meksyku, którą pogłębiły spadki cen kawy na globalnych rynkach pod koniec lat osiemdziesiątych XX wieku. Punktem zapalnym był sprzeciw wobec Północnoamerykańskiego Układu Wolnego Handlu (NAFTA). Protestujący postrzegali go jako symbol neoliberalnych reform i decyzji ułatwiających korporacjom międzynarodowym dalsze bogacenie się między innymi kosztem ubogich społeczności, głównie rdzennych mieszkańców, których głos nie był brany pod uwagę. Dyskurs ruchu nieustannie ulega przemianom — o ile w początkowych deklaracjach ideologicznych zapatyści odwoływali się bezpośrednio do marksizmu, o tyle później coraz wyraźniej wybrzmiewały wśród nich hasła walki o prawa ludności rdzennej, o autonomię, jak również idee alterglobalistyczne. Przemiany dyskursu są interpretowane jako dążenie do odpowiedzi na zmieniające się wyzwania lokalne i globalne, a także jako strategia budowania sojuszy i sieci wsparcia⁴¹. Oprócz protestów ruch opracowuje również praktyczne rozwiązania, tworząc wspólnoty dążące do autonomii w różnych sferach życia, zwłaszcza w rolnictwie, systemach edukacji czy zdrowia w oparciu o zasady dobrego rządzenia i demokracji bezpośredniej⁴². Udanymi przedsięwzięciami tworzenia alterna-

³⁸ J. Otto, *op. cit.*, s. 495.

³⁹ *Ibidem*, s. 496.

⁴⁰ A. Machlarz, *Rewolucja zapatystowska jako przykład całościowej realizacji podstawowych idei degrowth*, wystąpienie na konferencji „Pomiędzy wzrostem a katastrofą. Operacjonalizacja i projektowanie rozwiązań”, 9–11.06.2021.

⁴¹ M. Inclán, *The Zapatista Movement and Mexico's Democratic Transition: Mobilization, Success, and Survival*, Oxford 2018, s. 3–4.

⁴² *Journey for Life Zapatista Solidarity Webinar 1: 'Introduction — The Zapatistas in Europe'*, Zapatista Solidarity Network, 11.07.2021, <https://www.youtube.com/watch?v=ALYN2afBkyU&t=4s>.

tywnych dla neoliberalnej gospodarki struktur gospodarczych są zapatystowskie sieci kooperatyw kawowych, które opierają się na pracy lokalnych producentów i sieciach bezpośredniej dystrybucji kawy na rynki zagraniczne⁴³. Jednocześnie ideolodzy zapatystowscy nie traktują działań ruchu jako modelu do naśladowania przez innych, lecz zachęcają inne grupy do analizy własnych uwarunkowań oraz możliwości działania w konkretnych kontekstach społecznych, gospodarczych, kulturowych i politycznych⁴⁴.

Jedną z kluczowych strategii ruchów społecznych jest tworzenie powiązań między różnymi środowiskami, którym również zależy na stworzeniu pożądanej zmiany społecznej zgodnie ze pewnymi wizjami i wartościami. Rozwijanie sieci sojuszków między grupami jest ważną cechą wyróżniającą ruch sprawiedliwości środowiskowej na tle szeroko rozumianego aktywizmu ochrony środowiska. Próby obrony przed działaniami potężnego przemysłu czy grup interesu nieraz mobilizowały grupy, które na co dzień mają inne punkty odniesienia⁴⁵. O ile początkowo koncentracja wokół tematyki rasy i etniczności zawężyła pole do współpracy, o tyle włączenie kwestii nierówności ekonomicznych w perspektywie globalnej otworzyło ruch na nowych koalicjantów. W wielu krajach budowana jest współpraca z ludami rdzennymi, mniejszościami, ruchami kobiecymi czy robotniczymi, co skłoniło niektórych badaczy do wysunięcia tezy o funkcjonowaniu szerokiego, globalnego ruchu na rzecz sprawiedliwości środowiskowej, będącego naturalnym sprzymierzeńcem dewzrostu⁴⁶. Charakteryzując aktorów biorących udział w protestach ekologicznych prezentowanych w Atlasie Sprawiedliwości Środowiskowej, badacze podkreślają przede wszystkim ich różnorodność i szeroką bazę społeczną. Najliczniejszą grupę biorącą udział w protestach w obronie środowiska stanowią społeczności lokalne — zarówno grupy bardziej zorganizowane (na przykład przedstawiciele lokalnych NGOs czy ruchów społecznych), jak i powstające spontanicznie w odpowiedzi na problem (na przykład akcje sąsiedzkie). Nieco rzadziej w tego typu konflikty angażują się aktorzy zinstytucjonalizowani, tacy jak partie polityczne, związki zawodowe czy grupy o charakterze religijnym, ale ich udział w wielu przypadkach decyduje o wyniku konfliktu. Organizacje zawodowe, w tym międzynarodowe NGOs i organizacje zrzeszające naukowców, też okazują się być ważnymi sojusznikami. Dzięki nim żądania lokalnej społeczności nieraz zyskują legitymizację oraz możliwość dotarcia do sieci międzynarodowych i mediów globalnych⁴⁷. W konflikty angażują się często zmarginalizowane grupy społeczne, między innymi ludy tubylcze, czy grupy zawodowe, takie jak farmerzy czy rybacy, bezpośrednio i nieproporcjonalnie odczuwające lub mogące

⁴³ A. Machlarz, *op. cit.*

⁴⁴ *Journey for Life Zapatista Solidarity Webinar 3: Weaving a World Where Many Worlds Fit*, Zapatista Solidarity Network, 28.07.2021, <https://www.youtube.com/watch?v=rmBj2Uu6XTk>.

⁴⁵ N. Klein, *To wszystko zmienia. Kapitalizm kontra klimat*, Warszawa 2016, s. 311.

⁴⁶ Na przykład J. Martínez-Alier, *Environmental Justice...*

⁴⁷ A. Scheidel *et al.*, *op. cit.*

odczuć skutki konkretnego przedsięwzięcia realizowanego na terenach, które zamieszkuje. Baza społeczna osób i grup wspierających tego rodzaju konflikty jest znacząca, co tworzy szansę na bliższą współpracę z ruchem dewzrostu.

Szczególnie obiecująca może być współpraca pomiędzy dewzrostem a stosunkowo nowym rodzajem aktywizmu na rzecz sprawiedliwości klimatycznej, który wyrasta z ruchu sprawiedliwości środowiskowej, ale zawęża pole działania do konkretnego zestawu problemów związanego z kryzysem klimatycznym. Ruch ten sprzeciwia się analizowaniu tematyki klimatycznej wyłącznie z technicznej perspektywy. Zwraca szczególną uwagę na kwestie nierówności, w tym problem tak zwanego długu ekologicznego, jaki kraje globalnej Północy mają wobec globalnego Południa. Działacze zwracają uwagę na to, że obecnie te kraje, które najmniej przyczyniły się do zmian klimatu, najdotkliwiej odczuwają skutki tych procesów. Natomiast bogatsze społeczeństwa mają wystarczająco zasobów, aby lepiej zaadaptować się do zachodzących zmian, za które w dużej mierze odpowiadają. Wśród postulatów i żądań wysuwanych przez różnych aktorów spod znaku sprawiedliwości klimatycznej wiele jest wspólnych z programem dewzrostu. Najważniejszym wydaje się być określenie głównego przeciwnika — systemu kapitalistycznego opartego o paliwa kopalne⁴⁸.

Po obu stronach widać dążenia do budowania aliansów i poszerzania grona osób wspierających zmiany. Jedną z głównych organizacji pozarządowych działających na rzecz sprawiedliwości klimatycznej — amerykańska 350.org, która obrała strategię budowania „potężnego ruchu klimatycznego”⁴⁹, nawiązuje i rozwija współpracę z grupami i organizacjami z całego świata. Jest przykładem udanego strategicznego wykorzystywania internetu i mediów społecznościowych w rozwijaniu transnarodowych sieci aktywistycznych, co okazało się szczególnie przydatne w kontekście pandemii COVID-19. W dniach 9–11 kwietnia 2021 roku organizacja ta zorganizowała kongres w formie online — The Global Just Recovery Gathering. Wzięły w nim udział tysiące aktywistów z różnorodnych środowisk z ponad 60 państw, dyskutując o różnych alternatywach i pomysłach na budowanie „sprawiedliwszego” świata. Jeden z warsztatów, „Pathways to a just future: Degrowth and other alternatives”, przygotowany przez 350.org wraz z Konceptwerk Neue Ökonomie, poświęcony był tematowi dewzrostu⁵⁰.

Również po stronie aktywistów dewzrostu widać inicjatywy nakierowane na współpracę i dialog z przedstawicielami innych środowisk aktywistów. W 2014 roku na międzynarodową konferencję dewzrostu w Lipsku organizatorzy zaprosili osoby zaangażowane w różnorodne progresywne inicjatywy i ruchy społeczne w celu wspólnej debaty. Pokłosiem konferencji był networkingowy multimedial-

⁴⁸ T. Müller, *op. cit.*

⁴⁹ <https://350.org> (dostęp: 10.05.2012).

⁵⁰ The Global Just Recovery Gathering, <https://justrecoverygathering.org/spread-the-word/> (dostęp: 15.04.2021).

ny projekt Degrowth in Movement(s), w którym wzięli udział działacze spoza ścisłego grona dewzrostu, reprezentujący około 30 grup, inicjatyw lub ruchów, które w ostatnich latach włączały się w debaty wokół koncepcji dewzrostu. Projekt jest ważnym krokiem w rozwijaniu współpracy między aktywistami spod różnych szyldów, ukazującym mozaikę różnych idei i praktyk⁵¹.

Trudności we współpracy

Idee dewzrostu w wielu częściach świata nie trafiają na podatny grunt. Mimo dużego potencjału do ściślejszej współpracy, którą widać w obu omawianych ruchach, istnieje też wiele barier. Zwrócimy uwagę na kilka z nich: czynnik geopolityczny, różnice rozwojowe, w tym dyskurs „prawa do rozwoju”, a także kwestię oponentów aktywistów.

Jedną z najważniejszych kwestii dzielących ruchy jest kontekst geopolityczny. Choć oba mają ambicje globalne, to jednak narracje rozwijane przez aktywistów i organizacje walczące o poszczególne wartości i cele mają różną siłę oddziaływania w różnych częściach świata. O ile ruch sprawiedliwości środowiskowej identyfikuje problemy i oddaje realia oraz priorytety globalnego Południa, o tyle ruch dewzrostu jest w dużej mierze kojarzony z bogatszymi społeczeństwami globalnej Północy. Odmiennie historie, odmiennie ścieżki rozwojowe i poziomy życia przekładają się na inne wrażliwości i nieraz trudno odnieść dyskurs dewzrostu do kontekstów krajów rozwijających się⁵². Próby rozszerzania tematu sprawiedliwości środowiskowej na Zachodzie też napotykają na bariery społeczno-kulturowe. Dotychczasowe działania na rzecz tworzenia ruchu w Niemczech nie przyniosły oczekiwanych rezultatów, co, jak twierdzi aktywista ruchu sprawiedliwości klimatycznej Tadzio Müller, wynika z różnic w wartościach, postrzeganiu świata, narracjach czy dominujących ideologiach⁵³.

Często podawanym przykładem odmiennych priorytetów i postrzegania wyzwań i problemów jest temat konsumpcji. O ile nadmierna konsumpcja jest wyzwaniem dla klasy średniej, zwłaszcza w krajach wysokorozwiniętych, o tyle w wielu regionach świata to nie nadmiar konsumpcji stanowi problem. Doświadczenie biedy i trudności w zaspokajaniu podstawowych potrzeb jest potężną barierą dla promowania idei dewzrostu. Co więcej, w wielu krajach rozwijających się klasa średnia nie ma chęci wspierać narracji dekonsumpcyjnych — chce się bogacić i konsumować. W tym kontekście koncepcja dewzrostu odbierana bywa jako „luksusowa” debata, nieprzemawiająca do społeczeństw globalnego Południa.

⁵¹ C. Burkhardt, M. Schmelzer, N. Treu, *Introduction*, [w:] *Degrowth in Movement(s)*, s. 14.

⁵² B. Rodríguez-Labajos *et al.*, *Not so natural an alliance? Degrowth and environmental justice movements in the global South*, „Ecological Economics” 2019, nr 157, s. 177.

⁵³ T. Müller, *op. cit.*

Idea ta nie ma zatem globalnego wsparcia, istnieje natomiast poczucie niesprawiedliwości wynikające z odpowiedzialności świata rozwiniętego za nadmierne emisje gazów cieplarnianych, które powinno być wzięte dużo bardziej pod uwagę w środowiskach dewzrostu⁵⁴.

Jak pokazują niektóre badania⁵⁵, często krytykowana przez aktywistów działających poza światem zachodnim jest eurocentryczność projektu dewzrost. Krytyka ta ma korzenie w perspektywie postkolonialnej, która odrzuca nadrzędność europejskich czy północnoamerykańskich propozycji. Zachodnie podejście uznawane jest za zbyt indywidualistyczne, antropocentryczne i narzucające standaryzację myślenia i praktyk. Zbyt mało jest też w ruchu dewzrostu odniesienia się do tematu różnorodnych alternatyw dla rozwoju, jakie powstają nieraz już od wielu dekad między innymi w Ameryce Łacińskiej. Aktywiści spoza kręgu zachodniego wskazują na własne doświadczenia w dążeniu do radykalnej zmiany i szukaniu własnych definicji „dobrego życia”, takie jak na przykład pluralistyczne podejście *buen vivir* z Ameryki Łacińskiej czy Ecological Swaraj z Indii, które opowiadają się za różnorodnością form organizacji społecznej i działań w ramach postkapitalistycznej rzeczywistości. Wskazują też, że w propozycjach dewzrostu brakuje perspektywy nakierowanej na przyrodę i bezpośrednie związki ludzi z otaczającym światem. Dla części elit z globalnego Południa, jak twierdzi Dorothy Guerrero, dewzrost jest jedynie elementem dużo szerszego zbioru alternatyw obecnych w dyskusjach i praktykach⁵⁶. Odniesienie się do różnorodnych form mobilizacji społecznych czy protestów przeciw neoliberalnemu modelowi rozwoju oraz wzajemne zrozumienie wypracowywanych podejść mogłyby wzmocnić oddziaływanie dewzrostu w świecie.

Ważnym czynnikiem jest też dyskurs „prawa do rozwoju” promowany między innymi przez część aktorów państwowych spoza globalnej Północy. Argumentują oni, że podobnie jak Zachód miał możliwości budowania swojej potęgi i bogactwa w oparciu o przemysł, spalanie paliw kopalnych, wielkie inwestycje infrastrukturalne itp., inne części świata też mają prawo do rozwoju gospodarczego, postępu i bogacenia się. Kwestie ekologiczne są w tym dyskursie drugorzędne. W kontekście ubóstwa i trudności w zaspokajaniu podstawowych potrzeb, doświadczenia krajów, którym udało się w jakimś stopniu poprawić sytuację materialną ludzi w ostatnim czasie, jak na przykład Chin czy Brazylii, pokazują, że za dużą część sukcesu odpowiada wzrost gospodarczy⁵⁷. Znaczenie idei wzrostu nie ogranicza się jednak wyłącznie do sfery gospodarki. Analizując przypadek

⁵⁴ *Ibidem*.

⁵⁵ B. Rodríguez-Labajos *et al.*, *op. cit.*, s. 177–179.

⁵⁶ D.D. Guerrero, *Degrowth and the perspectives about it from the South*, 19.09.2019, <https://www.globaljustice.org.uk/blog/2019/09/degrowth-and-perspectives-about-it-south/> (dostęp: 13.06.2021).

⁵⁷ *Ibidem*.

Turcji, Akbulut⁵⁸ argumentuje, że często wykorzystuje się koncepcję wzrostu do celów politycznych i wzrost gospodarczy jest przedstawiany jako niezbędny środek zapewnienia sprawiedliwości społecznej. Sposób dystrybucji dochodów do poszczególnych grup społecznych wpływa też na politykę wyborczą i poparcie części społeczeństwa dla polityk rządowych.

Wreszcie, przy rozważaniu złożonych związków pomiędzy oboma ruchami ważne jest wzięcie pod uwagę argumentów teoretyków ruchów społecznych. Często przywoływaną cechą konstytuującą ruch społeczny jest istnienie oponenta podejmowanych działań. Zakłada się, że aby być skutecznym narzędziem zmiany społecznej, ruch powinien mieć dokładnie zdefiniowanych oponentów/wrogów, przeciw którym się zwraca⁵⁹. O ile ruch sprawiedliwości środowiskowej protestuje przeciw konkretnym przedsięwzięciom, politykom gospodarczym czy planom inwestycyjnym i toczy boje z firmami czy instytucjami państwowymi, o tyle dewzrost jest jednak bardziej abstrakcyjną formą walki. Dynamikę dewzrostu widać częściej na konferencjach lub w działaniach publikacyjnych niż w konkretnych miejscach, gdzie ludzie wychodzą na ulicę protestować i domagać się radykalnych zmian politycznych. Według Müllera precyzyjna identyfikacja oponentów i głównych osi konfliktu pomogłaby ruchowi dewzrostu rozwinąć „potencjał transformacyjny” i wyjść poza obszar niskowych przedsięwzięć i debat⁶⁰.

Podsumowanie

W obliczu narastających globalnych kryzysów społecznych i środowiskowych, współpraca pomiędzy działaczami zaangażowanymi w różne ruchy i inicjatywy jest więcej niż pożądana. Ruch na rzecz sprawiedliwości środowiskowej, w tym nurt koncentrujący się na klimacie, i dewzrost łączy krytyczne stanowisko wobec systemu kapitalistycznego, co daje podstawy do bliższej współpracy. Mimo różnic między nimi — w genezie, zaangażowaniu odmiennych grup społecznych, strategiach i taktykach itp. — ruchy te nie są przeciwstawne i nie ma między nimi konfliktu. Analiza ich działań i debat pozwala dostrzec punkty wspólne i płaszczyzny porozumienia. W obu ruchach istnieje szansa na włączanie nowych idei, które są ważne i mają siłę przyciągania. O ile dewzrost powinien dążyć do rozwinięcia kwestii sprawiedliwości w wymiarze globalnym (między innymi uwzględniać odmienne historyczne doświadczenia globalnej Północy i Południa, w tym kwestie kolonializmu), o tyle sprawiedliwość środowiskowa może rozwijać część idei dewzrostu i tworzyć narracje, które przemówią do wrażliwości społeczeństw globalnej Północy.

⁵⁸ B. Akbulut, *The 'state' of degrowth: Economic growth and the making of state hegemony in Turkey*, „ENE: Nature and Space” 2019, nr 2 (3), s. 514.

⁵⁹ Por. D. della Porta, M. Diani, *op. cit.*, s. 20.

⁶⁰ T. Müller, *op. cit.*

Potrzebne są dialog, otwartość i szukanie możliwości łączenia elementów różnych perspektyw, aby tworzyć mozaikę alternatyw dla dominujących paradygmatów. Lokalne mobilizacje z różnych części świata prowadzone pod hasłem sprawiedliwości środowiskowej mogą być skutecznym sprzymierzeńcem dewzrostu w społeczno-ekologicznej zmianie. Przedstawiciele obu ruchów muszą jednak aktywnie pracować nad budowaniem płaszczyzn porozumienia, w tym uświadamianiem sobie różnic dzielących oba ruchy, zarówno tych o charakterze konceptualnym, jak i strategicznym.

Dalsze badania w tym temacie mogą objąć wewnętrzną dynamikę relacji między ruchami, a także udział kontekstów gospodarczych, politycznych i społeczno-kulturowych, w których operują. Ciekawym i ważnym tematem jest też wpływ współpracy pomiędzy ruchem dewzrostu i sprawiedliwości środowiskowej na formułowane cele, narracje, argumenty z jednej strony, oraz strategie, taktyki i praktyki z drugiej.

Social movement for environmental justice and degrowth: Barriers and opportunities for collaboration

Abstract

The dynamically evolving movement for environmental justice has incorporated some of the themes and claims of degrowth into debates surrounding the concept of development and search for alternatives to the dominant economic models. The movement was born in the United States on the wave of opposition to the disproportionate burden of the consequences of environmental degradation on ethnic minorities and poor communities. Now, it not only focuses on protests against new megaprojects, mines, or drilling, but also looks for constructive ideas for change, combining social and ecological sensitivity. An alliance between these movements is desirable from the point of view of structural changes and the search for development alternatives. The article presents a discussion on the barriers and possibilities of cooperation between the environmental justice movement and degrowth. While they share the need for a radical transformation of current development paths, this is not a sufficient condition for successful cooperation. What is needed is a mutual understanding of the differences in perception of the source of the problem, priorities, and possible alternatives.

Keywords: environmental justice, degrowth, social movements

Bibliografia

- Akbulut B., *The 'state' of degrowth: Economic growth and the making of state hegemony in Turkey*, „ENE: Nature and Space” 2019, nr 2 (3), s. 513–527.
- Brand U., Boos T., Brad A., *Degrowth and post-extractivism: Two debates with suggestions for the inclusive development framework*, „Current Opinion in Environmental Sustainability” 2017, nr 24, s. 36–41.

- Brooker M.E., Meyer D.S., *Coalitions and the organization of collective action*, [w:] *The Wiley Blackwell Companion to Social Movements*, red. D.A. Snow, S.A. Soule, H. Kriesi, H.J. McCammon, Hoboken 2019, s. 252–268.
- Bullard R.D., *Dumping in Dixie: Race, Class, and Environmental Quality*, Boulder 1990.
- Burkhart C., Schmelzer M., Treu N., *Introduction*, [w:] *Degrowth in Movement(s): Exploring Pathways for Transformation*, red. C. Burkhart, M. Schmelzer, N. Treu, Winchester-Washington 2020, s. 9–28.
- Castells M., *Spoleczeństwo sieci*, Warszawa 2008.
- Czepakiewicz M., Morawski P., Parfianowicz W., Rok J., Skrzypczyński R., *Jak rozmawiać o dewzroście i postwzroście?*, „Czas Kultury” 2020, nr 3.
- Degrowth in Movement(s): Exploring Pathways for Transformation*, red. C. Burkhart, M. Schmelzer, N. Treu, Winchester-Washington 2020.
- Escobar A., *Encountering Development*, Princeton 1995.
- Frost K., *First Nations sovereignty, environmental justice, and degrowth in Northwest BC, Canada*, „Ecological Economics” 2019, nr 162, s. 133–142.
- Gawerc M.I., *Diverse social movement coalitions: Prospects and challenges*, „Sociology Compass” 2020, nr 14 (1), s. 1–6.
- Gerber J.F., Raina R.S., *Post-growth in the global South? Some reflections from India and Bhutan*, „Ecological Economics” 2018, nr 150, s. 353–358.
- The Global Just Recovery Gathering, <https://justrecoverygathering.org/spread-the-word/>.
- Guerrero D.D., *Degrowth and the perspectives about it from the South*, 19.09.2019, <https://www.globaljustice.org.uk/blog/2019/09/degrowth-and-perspectives-about-it-south/>.
- Inclán M., *The Zapatista Movement and Mexico's Democratic Transition: Mobilization, Success, and Survival*, Oxford 2018.
- Journey for Life Zapatista Solidarity Webinar 1: 'Introduction — The Zapatistas in Europe'*, Zapatista Solidarity Network, 11.07.2021 <https://www.youtube.com/watch?v=ALYN2afBkyU&t=4s>.
- Journey for Life Zapatista Solidarity Webinar 3: Weaving a World Where Many Worlds Fit*, Zapatista Solidarity Network, 28.07.2021, <https://www.youtube.com/watch?v=rmBj2Uu6XTk>.
- Kallis G., *The Left should embrace degrowth*, 2015, <https://newint.org/features/web-exclusive/2015/11/05/left-degrowth>.
- Kallis G., Demaria F., D'Alisa G., *Wprowadzenie: Dewzrost*, przeł. Ł. Lange, [w:] *Dewzrost. Słownik nowej ery*, red. G. D'Alisa, F. Demaria, G. Kallis, Łódź 2020, s. 35–58.
- Klein, N., *To wszystko zmienia. Kapitalizm kontra klimat*, Warszawa 2016.
- Kronenberg, J., *Dewzrost to dewzrost!*, [w:] *Dewzrost. Słownik nowej ery*, red. G. D'Alisa, F. Demaria, G. Kallis, Łódź 2020, s. 9–13.
- Machlarz A., *Rewolucja zapatystowska jako przykład całościowej realizacji podstawowych idei degrowth*, wystąpienie na konferencji „Pomiędzy wzrostem a katastrofą. Operacjonalizacja i projektowanie rozwiązań”, 9–11.06.2021.
- Martínez-Alier, J., *Environmental justice and economic degrowth: An alliance between two movements*, „Capitalism Nature Socialism” 2012, nr 23 (1), s. 51–75.
- Martínez-Alier J. et al., *Between activism and science: Grassroots concepts for sustainability coined by environmental justice organizations*, „Journal of Political Ecology” 2015, nr 21, s. 19–60.
- Martínez-Alier, J., *Nurty globalnego ruchu ekologicznego*, [w:] *Dewzrost. Słownik nowej ery*, red. G. D'Alisa, F. Demaria, G. Kallis, Łódź 2020, s. 96–101.
- Muraca B., *Foreword*, [w:] *Degrowth in Movement(s): Exploring Pathways for Transformation*, red. C. Burkhart, M. Schmelzer, N. Treu, Winchester-Washington 2020, s. 4.
- Müller T., *Climate justice and degrowth: A tale of two movements*, 2015, <https://www.degrowth.info/en/2015/03/climate-justice-and-degrowth-a-tale-of-two-movements/>.

- Müller, T., *Climate justice: Global resistance to fossil-fueled capitalism*, [w:] *Degrowth in Movement(s): Exploring Pathways for Transformation*, red. C. Burkhart, M. Schmelzer, N. Treu, Winchester-Washington 2020, s. 114–127.
- Otto J., *Finding common ground: Exploring synergies between degrowth and environmental justice in Chiapas, Mexico*, „Journal of Political Ecology” 2017, nr 24 (1), s. 491–503.
- Patočka J., Černík M., *Postwzrost jako pohoda dla wszystkich*, „Czas Kultury” 2020, nr 3.
- Pérez-Rincón M., Vargas-Morales J., Martínez-Alier J., *Mapping and analyzing ecological distribution conflicts in Andean countries*, „Ecological Economics” 2019, nr 157, s. 80–91.
- Porta D. della, *Preface*, [w:] *Degrowth in Movement(s): Exploring Pathways for Transformation*, red. C. Burkhart, M. Schmelzer, N. Treu, Winchester-Washington 2020, s. 1–3.
- Porta D. della, Diani M., *Social Movements: An Introduction*, Oxford 2006.
- The Principles of Environmental Justice*, First National People of Color Environmental Leadership Summit, <https://www.ejnet.org/ej/principles.pdf>.
- Rodríguez-Labajos B. et al., *Not so natural an alliance? Degrowth and environmental justice movements in the global South*, „Ecological Economics” 2019, nr 157, s. 175–184.
- The Routledge Handbook of Environmental Justice*, red. R. Holifield, J. Chakraborty, G. Walker, New York 2017.
- Scheidel A. et al., *Environmental conflicts and defenders: A global overview*, „Global Environmental Change” 2020, nr 63, s. 1–12.
- Schlosberg D., *Theorising environmental justice: The expanding sphere of a discourse*, „Environmental Politics” 2013, nr 22 (1), s. 37–55.
- Singh N.M., *Environmental justice, degrowth and post-capitalist futures*, „Ecological Economics” 2019, nr 163, s. 138–142.
- Sze J., London J.K., *Environmental justice at the crossroads*, „Sociology Compass” 2008, nr 2 (4), s. 1331–1354.
- Sztompka P., *Socjologia zmian społecznych*, Kraków 2005.
- Temper L., Bene D., Martínez-Alier J., *Mapping the frontiers and front lines of global environmental justice: The EJAtlas*, „Journal of Political Ecology” 2015, nr 22, s. 255–278.
- Timmons Roberts J., *Globalizing environmental justice*, [w:] *Environmental Justice and Environmentalism: The Social Justice Challenge to the Environmental Movement*, red. R. Sandler, P.C. Pezzullo, Cambridge, MA 2007, s. 285–307.

* * *

Dobrosława Wiktor-Mach — doktor nauk humanistycznych w zakresie socjologii (Uniwersytet Jagielloński, Wydział Filozoficzny). Adiunkt w Centrum Zaawansowanych Badań Ludnościowych i Religijnych (CASPAR) oraz w Katedrze Stosunków Międzynarodowych Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie. W 2017 roku była stypendystką w Center for the Study of Global Development na Uniwersytecie Szanghajskim. Jej badania terenowe dotyczące ruchów islamskich zaowocowały książką *Religious Revival and Secularism in Post-Soviet Azerbaijan* (2017, De Gruyter). Obecnie zajmuje się problematyką rozwoju i aktywizmem ekologicznym w Turcji oraz społeczno-kulturowymi aspektami migracji w Polsce i w Ukrainie. Jest członkinią rady czasopisma „Sociology of Islam” oraz sieci badawczej Europejskiego Towarzystwa Socjologicznego (ESA) „Global, transnational and cosmopolitan sociology”.

wiktord@uek.krakow.pl